

УДК 904:728.8-035.3 (477.86-21)

АРХЕОЛОГІЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ПАЛАЦОВИХ КОМПЛЕКСІВ КНЯЖОГО ГАЛИЧА

Богдан Томенчук, Володимир Баран*

Прикарпатський національний педагогічний університет імені Василя Стефаника

76025 вул. Шевченка, 57
Івано-Франківськ, Україна

**Інститут археології Національної академії наук України,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут археології*

04210 Проспект Героїв Сталінграда, 12
Київ, Україна

На тлі соціально-топографічної структури центральної частини давньоруського Галича розглянуто місцезнаходження й характер дерев'яних палацових комплексів. З'ясовано, що "галицькі палаци" були різні за належністю (князівські, єпископсько-митрополичі тощо) та хронологією (XII–XIX ст.), наведено головні історичні віхи їхнього розвитку в системі Крилоського городища. Особливу увагу зосереджено на висвітленні залишків двох палацових комплексів: Західного і Південного, які можна інтерпретувати як князівські палаци XII–XIII ст. – часу, коли Крилоське городище було дитинцем Галича і складалося з двох головних частин: єпископського центру з кафедральним монастирем (урочище Золотий Тік) та князівського двору (урочища Собор, Старі палаци, Сад).

Ключові слова: Галич, князівські палаци, єпископсько-митрополичі палаци, урочище Золотий Тік, урочище Собор, урочище Старі палаци, урочище Сад, Крилоське городище.

Історико-археологічні дослідження соціально-топографічної структури давньоруських міст передбачають окреме вивчення соціальної структури дитинця, посаду, окольного міста, околиць тощо. Щодо столичних міст, як державних (князівських) центрів, то найвпливовішою їхньою частиною був дитинець. Саме тут найчастіше зосереджувалися політичні інститути князівської, церковної та міської влади з досить численним адміністративним апаратом. А це, відповідно, потребувало наявності розвинутої інфраструктури, зокрема, палацових комплексів. Палацові комплекси могли мати як адміністративне, так і житлово-господарське призначення або універсальне використання. Загалом палацові будівлі Давньої Русі, на відміну від культової архітектури, майже не вивчені, особливо періоду XII–XIII ст. А їхня кількість за археологічними даними дуже невелика. Всього відомо близько 15 палаців, зокрема, в Києві, Чернігові, Боголюбово, Смоленську, Полоцьку, Гродно, Перемишлі, Звенигороді, Холмі. Всі вони кам'яні (цегляні). Хоча окремі з них невеликі, проте потрактовані вченими як терени

– передні частини дерев’яних княжих палаців. До речі, вони так і не були археологічно досліджені.

Останніми роками нам вдалося виявити дерев’яні палацові комплекси в княжому Галичі. Археологічні дослідження на території Крилоського городища засвідчили, що тут у XII–XIII ст. був дитинець княжого Галича, тобто його соціально-топографічний центр. Той, хто в’їзджав до Галича, з боку посаду, піднімаючись через німецькі ворота, бачив високий княжий двір, на якому в центрі амфітеатром розмістився Успенський Собор, а за ним ще вище під валом – княжі палати.

Дослідники давнього Галича вже більше сотні років сперечаються про місце розташування дитинця княжого міста. В цій суперечці головна увага була спрямована на пошуки Успенського Собору і княжих палат. Якщо Собор виявлено і досліджено ще в 30-х роках XX ст., то пошуки “галицьких палаців” тривають і досі. Крім того, в літературі висловлена думка про те, що вони обов’язково були кам’яними (цегляними). В 90-х роках XX і на початку XXI ст. біля Успенського Собору нам вдалося відкрити зовсім несподівані для всіх дерев’яні палацові комплекси. Археологічні матеріали про них і є змістом нашої публікації. Можливо саме про них писав літописець: “...була крамола серед безбожних бояр галицьких... коли вони сиділи на раді і збиралися вогнем підпалити (дім Данила разом із князем)...”

Оскільки “галицькі палати” були різні за належністю (князівські, єпископсько-митрополичі тощо) та хронологією (XII–XIX ст.), що надзвичайно утруднює їхнє історико-археологічне визначення, то ми подамо головні історичні віхи їхнього розвитку в системі Крилоського городища.

1. У середині–другій половині X ст. Крилоське городище (фракійського гальштату) стало одним зі столичних центрів “Великої Білої (нехрещеної) Хорватії” (за Костянтином Багрянородним). Його внутрішня площа, що була укріплена чотирма оборонними лініями, становила близько 50 га. Тут розмістився, очевидно, як сам князівській двір-замок (урочища Сад, Собор та ін.), так і святилище (урочище Золотий Тік) та вічева площа з Галичиною могилою в її найвищому місці.
2. У другій половині XI ст., на хорватських землях, які належали до складу Київської Русі (з 992–993 рр.), почались (відновились) процеси внутрішнього одержавлення. Ростиславовичі (князі-ізгої, правнуки Ярослава Мудрого) утворили Тербовлянське князівство. На початку XII ст. Володар Ростиславович передав князівський стіл у Перемишлі старшому сину Ростиславу, а князівський стіл у Звенигороді молодшому Володимирку. Василько Ростиславович старшому сину Григорію-Ростиславу передав Тербовлю, а молодшому Івану зробив (відновив) князівський стіл у Галичі. Очевидно, перший княжий двір Івана був збудований на Залуківській височині (городище з церквою Спаса, урочище Карпиця-цегольня). Після смерті брата Григорія Іван приєднав Тербовлянське князівство до Галицького, залишившись у Галичі, де він уже сформував адміністрацію. В 30-х роках XII ст. Володимирко Володаревич “приєднався” до Івана Васильовича, переїхавши з провінційного Звенигорода до Галича. Так

об'єднались сусідні галицька, теребовлянська і звенигородська землі-князівства в руках обох молодих синів Володаря і Василька. Після швидких смертей Івана Васильовича (1141) і Ростиславича Володаревича (1143) Володимирко Володаревич став правителем усієї Галицької землі, до якої ввійшли Перемишльське, Звенигородське і Теребовлянське князівства як окремі волосні землі. Отже, у першій половині–середині XII ст. могутній галицький володар Володимирко Володаревич почав будувати на старому Крилоському городищі новий, великий княжий двір з Успенським Собором і палацами. Тут протягом ста років був дитинець княжого Галича – за Ярослава Володимировича (Осомисла), Олега і Володимира Ярославичів, Данила Романовича, Ігоревичів, Мстислава Мстиславовича (Удатного), Михайла Всеволодовича, Ростислава Михайловича, угорських королів Коломана II та Андрія III.

3. У середині XIII ст. Галич втратив роль столичного політичного центру, хоч і залишився ще як “церковне місто” релігійним центром з осідком (двором) галицьких єпископів і митрополитів (1338–1348; 1370–1391). Єпископи і митрополити будували митрополичий двір з комплексом палацових споруд на місці старого княж-двору на Крилоському городищі біля Успенського Собору. Кафедральний монастир, тобто єпископський двір, очевидно, ще залишався на Золотому Тоці.
4. З 1397 до 1539 р. Галицько-Крилоський єпископсько-митрополичий центр занепадав. До 1430 р. тут був лише невеликий двір галицьких митрополичих намісників.
5. Протягом 1539–1540 рр. на Крилоському городищі відновлено єпископський осідок (двір), але як другий після Львова.
6. Наприкінці XVI–на початку XVII ст. Галич-Кринос став головним осідком “нез'єднаних” галицько-львівських православних єпископів. На місці старих побудовано нові укріплення. Споруджено новий храм – Успенську церкву та адміністративні й житлово-господарські будівлі єпископського двору.

У середині XVII ст. єпископський центр знову повернувся до Львова – столиці Руського воєводства Речі Посполитої. Однак Галич-Кринос ще довго перебував на правах другого єпископсько-митрополичого центру Галичини. Тут ремонтували старі церковно-адміністративні приміщення і будували нові. Лев Шептицький (1749–1779) писав: “...створив я там же резиденцію для Єпископа, бо жодної не було і то тимчасово дерев'яну, маючи намір поставити з твердого матеріалу другу палату”[5]. І все це відбувалось, як завжди, на місці старого княж-двору.

Протягом 1990–2004 рр. Галицька археологічна експедиція Інституту археології НАН України, Прикарпатського університету імені В. Стефаніка, обласного краєзнавчого музею та Національного заповідника “Давній Галич” провела широкомасштабні дослідження Крилоського городища. Тут виявлено залишки двох палацових комплексів: Західного і Південного. Ми опишемо лише князівські палаци XII–XIII ст. – часу, коли Крилоське городище було дитинцем Галича і складалося з двох головних частин: єпископського центру з кафедральним монастирем (урочище Золотий Тік, площа

1,1 га) та князівського двору (урочища Собор, Старі палаци, Сад). Князівський двір мав підтрикутну форму (ширина – 240, довжина – 420 м) і займав площу близько 7 га. В його геометричному центрі стояв Успенський Собор. З усіх боків князівській двір обмежувала складна оборонна система (вали, рови, ескарпи). В'їзд був у північній частині укріпленої ділянки. Він мав вигляд глибокого (до 2,5 м) і довгого (до 80 м) в'їздного рову, напрямленого в бік центральної – найвищої – площини майданчика городища і був своєрідним відгалуженням від центральної в'їздної дороги (азимут 100°). Перепад висот між початком в'їзду (перехрестя доріг, німецькі ворота) й Успенським Собором становив 14 м, а між в'їздом і Південним палацовим комплексом – 20 м (рис. 1, 2). Ця природна особливість місцевості створила вражаючий ефект їхнього домінуючого місця в планувальній системі князівського двору, що відповідало і його суспільній значимості. Із заходу перед Успенським Собором була невелика (30×40 м) горизонтально спланована площа, мощена кам'яними плитами з алебастру (рис. 3). З північного боку розташована також невелика (40×45 м) площа, мощена дрібно колотим білим камінням, перепад висот якої з півдня до півночі становив 5 м. Обидві площі утворювали один комплекс, у західній частині якого посередині виявлено фундаментну кам'яну основу (1,7×1,7 м). Можливо це був ківорій (розкопки 1996 р. розкоп V) (див. рис. 3).

Західний палацовий комплекс. На північний захід від Успенського Собору, на відстані 100 м, по краю ескарпу (55 м до західного оборонного валу) розміщений Західний палацовий комплекс. Перепад висот між ними становив 8 м. Його досліджували в 1994–1996 рр. (траншея 3, розкоп III). Це була велика дерев'яна, очевидно чотиричленна, багатоповерхова будівля на стовпах (стільцях-упорах). Її загальні розміри такі: довжина – 24,5 м, найбільша ширина – 15, діагональ – 28,5 м. Західне приміщення мало розміри 6,5×11,0 м, центральне – 6×15, східне – 7,5×11,0, північно-східне (ганок із входом і сходами на другий поверх?) – 3,5×3,5 м (рис. 4, 5). Будівля орієнтована довшою віссю по лінії схід–захід з невеликим (30°) відхиленням. Азимут – 120°. Особливість конструкції і плану визначена топографічними умовами місцевості, а саме: значним перепадом висот по лінії захід–схід (близько 3,0×24,5 м) та по лінії північ–південь (близько 1,5×15,0 м). Цю особливість коригували різною кількістю опорних стовпів, що були розміщені по периметру приміщень будівлі й відігравали роль фундаментів. Усього виявлено 37 стовпових ям, у тому числі шість (п'ять) ям відшукав В. Ауліх 1971 р. (траншея А), який сприйняв їх за сліди огорожі¹. Крім одинарних, виявлено 15 подвійних (вісімкаподібних) ям. Ще близько 10 стовпових ям, очевидно, перебувають за межами дослідженої ділянки. Отже, загальна кількість стовпових ям могла становити близько 50. Найбільша їх концентрація простежена в західній частині будівлі, де найбільший перепад висоти. Тут відстань між стовповими ямами 0,8–1,0 м. У східній частині, де перепад висот найменший, відстань між стовповими ямами 4,5–6,0 м. Якщо одинарні стовпові ями розміщені по периметру будівлі, то двійні (вісімкаподібні) – уздовж внутрішніх подвійних стін суміжних приміщень. Діаметр стовпових ям сягає в середньому 0,8–1,0 м. Ями мали майже правильну округлу форму, вертикальні стінки і рівне горизонтальне дно, завглибшки до 1,6–2,0 м від рівня сучасної поверхні і 0,85–1,1 м від

¹ Див. Звіт за 1977 р. – С. 7–10. Табл. II.

рівня виявлення. Тобто вони були заглиблені в лесовий ґрунт (материк) на 0,75–1,1 м. Ями західної сторони будівлі, розмішені по краю тераси, заглиблені в материк усього на 0,4–0,55 м. Їхнє заповнення – глинисте, жовто-сіре, дуже ущільнене. На дні і стінках інколи простежено відбитки зотлілих дерев'яних стовпів. Можливо, у ямах стояли великі вертикально вкопані колоди – опорні стовпи, які виводили на відповідну висоту і становили знівельовану фундаментну основу, на якій уже лежали нижні підвалини будівлі. Ця частина будівлі з огляду на великий перепад висоти, очевидно, перебувала нижче “нульової” лінії основи. Тут, у підкліттях були господарські приміщення, що підтверджено археологічним матеріалом. У північно-західному куті виявлено рештки двох печей. Піч 1 розміром 0,97×0,7 м пізніше була заповнена глиною і “законсервована”. Тому поряд з нею (0,6 м на захід) споруджено піч 2 (розміром 0,8×0,8 м). У цій частині приміщення знайдено найбільшу кількість керамічного матеріалу і тваринних кісток. Головно, це горщики з високо піднятими плечиками, короткою шийкою і відігнутими назовні вінцями. Майже всі мають “дзьобоподібне”, косо чи прямо зрізане викінчення (рис. 6, 1–3). З внутрішнього боку цих посудин простежено жолоби (закраїнки) для покришок. Плічка і верхня частина тулубів прикрашені лінійним рифленим орнаментом. Інколи посудини ангобовані й навіть покриті поливою. За аналогіями схарактеризовані знахідки можна віднести до XII–першої половини XIII ст. До цього ж часу належать і окремі залізні предмети, виявлені під час досліджень будівлі, зокрема, цвяхи (рис. 7, 5–6), три залізні шпори (рис. 7, 1–3), залізний стиль-писало (рис. 7, 4). Привертає увагу велика кількість амфорної тари, яка становить близько половини фрагментів усього виявленого посуду. Крім візантійських, багато амфор “галицького типу” (див. рис. 7, 5–6) та мисок (див. рис. 6, 7–9).

У межах заповнення будівлі та на суміжній з нею території виявлено значну кількість керамічних плиток, якими, мабуть, було викладено підлогу одного або декількох парадних приміщень цього палацового комплексу. Всього віднайдено понад 500 екземплярів¹. Плитки двох типів: трикутні розміром 10×15×15 см і товщиною 2,6–2,9 см та квадратні з середнім розміром 11,5×11,5 см і товщиною 1,5–2,1 см. Здебільшого, на лицевій поверхні вони мають рельєфні рослинні (криноподібні гілки, пальмові листки тощо) та тваринні (грифони, сирени тощо) зображення з невеликими геральдичними знаками (двозубці, тризубці). Плитки покриті поливою зеленого, жовтого і коричневого кольорів (див. рис. 5).

У результаті досліджень з'ясовано, що перед будівлею була залишена велика незабудована площа, яка полого піднімалась до Успенського Собору (перепад висот 8 м на 100 м до Собору) (рис. 8). Лише з правого (північного) боку від палацового комплексу виявлено велику, синхронну до палацу господарську будівлю з підвалом, орієнтовану щодо осі північної стінки палацу. Розміри цієї будівлі 6×6 м. Нижня її частина заглиблена на 0,8 м у материк. Під південною стінкою розчищено залишки печі на глиняному останці. В східній частині був великий (5,5×2,0 м) підвал з корито-подібним викінченням стінок. Із західного боку палацового комплексу, уздовж краю тераси, проходила кам'яна доріжка (див. рис. 3).

¹ Т. Ткачук реконструював підлогу, викладену плитками, проте він вважає, що плитки походять з Успенського Собору [8].

Отже, досліджену будівлю, очевидно, можна зачислити до палацового комплексу, а саме: як житлово-господарське приміщення для княжої родини та з парадним залом для нарад і прийомів.

Під час досліджень у межах розкопу III виявлено два напівземлянкові житла X–XI ст. Житло 1 розміром 3,8×3,6 м заглиблене в материк на 1 м (2,2 м від рівня сучасної поверхні). Піч-кам'янка розміщена в північно-східному куті. Житло 2 розміром 4,0×3,7 м заглиблене в материк на 0,7 м (1,2 м від рівня сучасної поверхні). Піч-кам'янка займала північно-західний кут.

У XIV–XVI ст. на цій ділянці, західніше від Собору, був великий (200×50 м) цвинтар, сліди якого виявлено в розкопі. Західний край цвинтару проходив за 25 м на схід від ескарпу. Цим же часом датовано і другу кам'яну кладку, зафіксовану нами вздовж краю ескарпу. Тут знайдено срібний празький гріш В'ячеслава II (1300–1305).

До пізньосередньовічного і нового (XVII–XIX ст.) часу належать декілька господарських ям та печей виробничого призначення.

Південний палацовий комплекс має надзвичайно складну соціальну й архітектурну структуру, яка існувала з перервами від початку XII до XIX ст. Протягом цього часу тут неодноразово відбувалась перебудова та нова забудова, що супроводжувалась нівелюванням тогочасної поверхні та руйнуванням старої забудови. Унаслідок цього стратиграфія (культурний шар товщиною до 4 м) надзвичайно порушена. Крім того, центральну ділянку комплексу нині займає будинок Митрополичих палат, побудований ще в XIX ст. Сьогодні дослідженнями охоплено лише незначну частину цієї ділянки. Тому ми наводимо тільки попередні узагальнення результатів, отриманих з окремих ділянок розкопів.

Вивчення розпочато 1995 р. Тут було закладено розкоп III (5×8 м) біля південно-східного крила митрополичих палат (рис. 9). На глибині 0,8 м вдалося виявити сліди сильно згорілої частини великої наземної будівлі XII–XIII ст. Її дерев'яна підлога виявилася перекритою суцільним шаром глиняної вимазки завтовшки до 0,2 м. Крім керамічного матеріалу, який траплявся повсюди, у межах споруди знайдено п'ять скляних браслетів і фрагмент бронзового підсвічника. Зазначимо, що будівля сильно знищена пізньосередньовічними та новітніми спорудами, ямами і вогнищами. Ці невеликі, до того ж, перші дослідження на найвищій площині майданчика городища засвідчили перспективність подальших розкопок. Усе ж сподівання на існування тут якихось кам'яних монументальних споруд не виправдились.

Польові пошуки протягом 1998–2001 рр. біля північно-західного крила Митрополичих палат, які проводила Галицька рятівна архітектурно-археологічна експедиція РНДЦ Інституту археології НАН України (м. Львів, керівники Ю. Лукомський та В. Петрик) дали змогу остаточно з'ясувати, що саме тут є залишки головних палацових споруд (адміністративного призначення) княжого Галича. До середини XII ст. віднесено залишки двох, симетрично розташованих, дерев'яних, ймовірно, двоповерхових споруд. Відстань між спорудами становила 4,6–4,8 м [6]. Зовнішні стіни, мабуть, опирались на дерев'яні фундаменти заввишки 0,8 м (у дві колоди), оскільки саме в фундаментних ровах шириною 1,2 м і глибиною 0,8 м лежали тесані бруси (0,32×0,32 м), які були

вкопані в глибокі ями (діаметром 0,8–1,0 м). Відстань між брусами становила 3,53–3,56 м. До речі, відстань між стінами і стовпами сягала 0,5 м. Внутрішні перегородки також стояли на дерев'яних фундаментах, але вкопаних на одну колоду (брус 0,32×0,32 м). Перший поверх мав, імовірно, зрубну конструкцію стін з тесаних брусів, тоді як другий – каркасну з глиняним та цегляним заповненням стін. Гіпотетичні розміри споруд – 7,4×7,4 м. Дах був покритий олов'яними листами. Дослідники трактують їх як “житлові приміщення для членів князівської родини. А основні монументальні споруди мали б розташовуватись далі на схід на північ, tworячи один єдиний ансамбль з Успенським Собором” [3. С. 178]. Будівлі знищені пожежею (західна, можливо, розібрана) наприкінці XII–першій половині XIII ст. На цьому місці, як вважають далі Ю. Луконський, В. Петрик, у XII–XIII ст. були ще послідовно дві каркасно-стовпові будівлі, близькі за параметрами до попередніх споруд [3. С. 178].

Нашими дослідженнями 2003 р. простежено ще ряд ідентичних з попередніми стовпових ям, які були, очевидно, пов'язані (конструктивно) з описаними вище будівлями, а саме – з їхньою північно-західною частиною. Зокрема, зафіксовано крайній, північний ряд стовпових ям, який проходив на відстані 6 м від споруд по їхньому периметру. Саме до цього крайнього ряду стовпів доходив кам'яний настил палацової площі.

У 1998–1999 рр. ми досліджували південний оборонний вал позаду Митрополичих палат (розкоп IV, 12×24 м). У цій частині він має різке зниження у висоті, яке тривалий час пояснювали його руйнуванням у XIX ст. Насправді, як довели наші дослідження, вал насипано на таку висоту (2,5 м), щоб не закривати палацовий комплекс, розміщений біля його підніжжя. Тут виявлено сліди оборонних споруд фракійського гальштату, хорватського городища X ст., галицького і галицько-волинського XII–XIII ст. та пізнього середньовіччя (XVII ст.). На початку XII ст. до валу з його внутрішнього боку примикала велика багатоповерхова будівля, пов'язана з Південним палацовим комплексом. Досліджено її південно-західну частину. Споруда (або прибудова до головної будівлі) мала також дерев'яні фундаменти, а саме: вона стояла на підвалинах – тесаних колодах (брусах) шириною 0,25 і висотою 0,25 м, заглиблених на одну колоду. З зовнішнього боку підвалини по периметру були підсипані чистою глиною (на ширину 0,25–0,3 м). Цікаво, що цей спосіб застосування подібного гідро- і земляного шару з жовтої глини засвідчено в більшості напівземлянкових жител XI–XII ст. давнього Галича. Ззовні по периметру стін на відстані 0,15–0,2 м від них виявлено додаткові опорні стовпи (діаметром до 0,3 м), основа яких вкопана в материк на 0,1 м; відстань між ними 1,7 м. Південні стіни будівлі майже примикали до валу. Ми простежили, що тут (у межах розкопу) будівля в плані утворювала залом (під прямим кутом) з двох стін по 6 м довжини. Споруда сильно згоріла. В її межах зафіксовано потужний завал з великих кусків глиняної обмазки стін і стелі (товщиною 0,1–0,15 м), з відбитками тесаних дерев'яних конструкцій. У пізньосередньовічний час залишки цієї будівлі зазнали сильного пошкодження новими спорудами, побудованими майже в її параметрах, та новітніми ямами тощо. Все це ускладнило вивчення внутрішнього інтер'єру споруди. Все ж, очевидно, до неї належать виявлені тут (під підлогою) підвальні приміщення (розкоп VII 2001–2002 рр.), їхній котлован опущений у материк на 0,8–1,0 м (3,8 м від

сучасної поверхні). Зафіксовано сліди обгорілої дерев'яної обшивки стін та підлоги. Підлога викладена дошками (шириною 0,2–0,25 м), що лежали на дерев'яних лежнях, відстань між лежнями становила 1,25–1,3 м. На підлозі одного з підвальних приміщень виявлено три амфори та фрагменти глиняної посудини (рис. 10). Загалом, за керамічним матеріалом, знайденим у підвальних приміщеннях, їх датовано першою половиною XII ст. Під час досліджень підвалів вдалось простежити й один з “підземних переходів” між ними (шириною 1,2 (унизу) і 1,55 м (уверху) та висотою 1,3 м).

У другій половині XII ст. ця велика дерев'яна будівля з підвалами після пожежі була розібрана, а підвали засипані щільною землею. Вся територія знівельована. Значимо, що таке нівелювання поверхні (майже до передматерика) відбувалося і на початку XII ст. На цьому місці приблизно в межах старої будівлі, зведено нову споруду. Слідів її конструктивних особливостей виявлено ще недостатньо. Це лише окремі невеликі стовпові ями тощо. До неї, очевидно, належать дві глиняні печі (розкоп VII, 2001 р.) Ця будівля представлена чітким шаром гумусу з крапленнями вугликів і дрібної обмазки. Незважаючи на досить незначну потужність цього культурного шару (до 0,2 м), тут виявлено надзвичайно велику кількість тваринних кісток та кераміки, у тому числі амфорної. Цікавою знахідкою є і залізний стиль-писало. Поряд з цією спорудою, на внутрішньому схилі оборонного валу, простежено і велику концентрацію кухонних печей (12 комплексів), які також заповнені значною кількістю тваринних кісток. Очевидно, ця будівля і кухонні печі становили один комплекс (господарський), який був частиною (трапезної) князівського адміністративного палацового комплексу, що існував тут наприкінці XII– у першій половині XIII ст.

Пізніше, очевидно, в XVI–XVII ст. на місці цих двох старих дерев'яних палацових комплексів XII–XIII ст. побудовано нову споруду, і знову майже в їхніх параметрах. Нова будівля вже стояла на кам'яному фундаменті, для якого використано кам'яні блоки з руїн Успенського Собору. Блоки мали сліди повторного використання (сліди розчину), окремі були з рельєфною різьбою. Ми простежили фундамент південно-західної частини будівлі. Фундамент виявлено з глибини 0,8–1,0 м від сучасної поверхні на висоту 0,5–1,0 м. З'ясовано, що під час закладення фундаменту частково зруйновано південно-східний край кладовища XIV–XV ст. Фундамент цієї будівлі головно також весь розібраний і вибраний. Оскільки фундаментний рів викопано в культурному шарі, то він не простежується; його зафіксовано в нижній частині лише шаром сміття з дрібного колотого каміння та ріняку. Пізніше, у другій половині XVIII ст., на місці цих трьох старих палацових комплексів було побудовано ще одну велику дерев'яну споруду. Її залишки виявлено на глибині 0,4–0,6 м. Вони представлені потужним шаром обмазки (в два шари), обвугленими дерев'яними колодами стін тощо. В цьому шарі виявлено пізньосередньовічну полив'яну кераміку та уламки кахлів і цегли-пальчатки. В XIX ст., на цьому ж місці побудовано кам'яну (цегляну) споруду – Митрополічі палати – сучасне приміщення археологічного музею Національного заповідника “Давній Галич”.

Такою складною є історична соціальна топографія цієї найвищої площі дитинця давнього Галича, яка простежена археологічно. Її дослідження тривають.

Останніми роками нам вдалось простежити залишки ще декількох будівель, які можна зачислити до окремих палацових комплексів інших соціально-топографічних частин міста.

У 1992–1993 рр. проведено дослідження навколо фундаментів невеликої (22,75×11,0 м) одноапсидної мурованої церкви кінця XII–XIII ст., яка розміщена на посаді давнього Галича (урочище Четверки) (рис. 11). За аналогією з поширеними в Польщі церквами такого типу, вона, очевидно, слугувала парафіяльним католицьким костелом невеликої групи польського (латинського віросповідання) населення давнього Галича (за Ю. Лукомським). Біля південної стіни церкви ми виявили сліди невеликого кладовища (шириною 17 м), за яким безпосередньо розпочалась уже сама забудова. На схід від церкви на відстані 25 м від апсиди досліджено залишки кам'яних фундаментів великої (13,0×14,5 м) ротондальної палацової дерев'яної будівлі (розкоп I, 17×18 м) (рис. 11–13). Вона, очевидно, була зрубною, семикутною (семерик), розміром 8×6×6×8×7×5×8 м. Центральна вісь витягнута вздовж осі координат (захід–схід) і дорівнює 14,5 м (довжина), поперечна вісь (північ–південь) дорівнює 13 м (ширина). Фундаменти будівлі кам'яні, складені з великого ріняку та, зрідка, рваного каміння (вапняку) без зв'язувального розчину шляхом закидання невеликого фундаментного рову до рівня передматерика (0,4–0,45 м від сучасної поверхні). Фундаменти сильно зруйновані і нині простежуються лише чітко окресленою смугою завширшки 0,35–4,5 м. У північній частині фундаменти повністю розібрані і вся територія є суцільним шаром ріняку й окремих скупчень уламків вапняку. Ліпше збереглися південно-західні й південні фундаменти. Тут їхня висота 0,2–0,3 м. Будівля всередині була розділена на три – чотири окремі приміщення: велике південне та два північні. Погана збереженість фундаментів, розібраних у пізньому середньовіччі, не дає змоги виявити точніші архітектурні параметри та конструктивні особливості всіх частин будівлі. В межах споруди виділяється сильно насичений культурний шар товщиною 0,1–0,15 м. Його характеризувала велика кількість кераміки і тваринних кісток. Керамічний матеріал дуже однотипний. Переважно це високі горщики, з високими, горизонтально чи косо зрізаними вінцями. Всередині є закраїна для покришки. На плечиках нанесено лінійний, зрідка хвилястий орнамент (рис. 14, 1–8). У комплексі речей знайдено два залізні кресала, рибальський гачок (рис. 14, 10), бронзовий натільний хрестик (рис. 14, 12) і фрагмент застіжки від книги (рис. 14, 11). Наявність відповідного культурного шару в межах будівлі, датованого кінцем XII–XIII ст., дає підстави трактувати її як житло палацового (житлового) комплексу. Тут міг жити як священик (плебанія), так і боярин (купець) латинського віросповідання.

Ще один подібний палацовий комплекс виявлено біля церкви св. Пантелеймона також на схід від неї. Церква розміщена на великому (210×140 м) городищі, на високому березі р. Дністер (рис. 15, 16). Тут, очевидно, наприкінці XII–у XIII ст. був княжий двір Романа Мстиславовича і Данила Романовича. В 1367 р. церкву св. Пантелеймона переосвячено в латинський костел св. Станіслава (патрона Корони Польської) і городище стало осідком латинського архиєпискупа (до 1414 р.) У XVI–XVII ст. тут був францисканський монастир. Нашими дослідженнями (розкоп I, 1991 р.) на схід від храму (35 м від апсиди), на вершині невеликого природного підвищення досліджено кам'яні фундаменти великої дерев'яної будівлі. Її залишки нині є на глибині 0,3 м від сучасної поверхні у вигляді кам'яного мощення з ріняку, дуже пошкодженої ямами пізньосередньовічного і новітнього часу. Кам'яний настил залягав у шарі поховано-

го горизонту (культурний шар XII–XIII ст.), сягаючи передматерика. Його товщина 0,15–0,2 м. На цьому етапі досліджень важко говорити про конструктивні особливості будівлі шириною близько 10 м (по лінії північний схід–південний захід). Утруднене і датування споруди. Все ж, вірогідніше, її можна віднести до палацового комплексу латинського архиєпископства. Однак він міг бути на місці знищених палацових комплексів XII–XIII ст. Про цей час свідчать і рухомі знахідки з культурного шару (рис. 17). Все це були споруди, які, очевидно, належали до палацових комплексів давнього Галича. Безперечно, що повинні бути подібні, але значно менші палацові комплекси в інших малих міських, адміністративних і церковних периферійних центрах.

У 1980 р. ми вивчали міський давньоруський (XII–XIII ст.) комплекс в Олешкові на Пруті, який складався з двох городищ та посаду. На першому городищі (урочище Замчище, 1,3 га) у центральній частині виявлено залишки кам'яних фундаментів великої (19,45×18,5 м) дерев'яної церкви-ротонди. На другому городищі, що за 500 м від першого (урочище Городище, 130×90 м), у центральній частині досліджено (1983) залишки кам'яної підоснови від будівлі, очевидно, палацового типу (рис. 18). На глибині 0,25–0,35 м був потужний (0,3 м) кам'яний (ріняк) вистил, який залягав на культурному шарі культури карпатських курганів. Кам'яне мощення сильно пошкоджене глибокою оранкою та пізнішим кладовищем. Воно, очевидно, було підосновою великої (довжиною 12,5 м) дерев'яної зрубною будівлі, яка мала складну форму й була утворена з двох конструктивних частин. Південна мала вигляд багатокутника (видовжений шестірник шириною 6 м і довжиною 8 м), північна була, очевидно, прямокутної форми (4,7×5,5 м), вона примикала до південної і мала спільні осьові (діагональні) конструктивні лінії побудови.

Загальний азимут – 120°. У межах будівлі на кам'яній підоснові знайдено декілька фрагментів керамічних плиток (8,5×14,0×14,0 см), уламки амфор та багато кераміки XII–XIII ст. (рис. 18, 1–5) Крім того, виявлено фрагменти скляних браслетів та бронзову застібку від книги. Загалом це городище з палацовою будівлею можна трактувати як дитинець міста, а городище з ротондою – як монастирський комплекс, де перебував і вікарійний єпископ.

Отже, археологічне вивчення дерев'яних палацових комплексів давнього Галича (і не тільки) дає підстави стверджувати, що серед дерев'яних монументальних споруд (церков, укріплень з системою воріт, веж тощо) важливе місце посідає і дерев'яна палацова архітектура. Вона поповнюється новими пам'ятками надзвичайно повільно і не завжди в повному обсязі, оскільки це пов'язано з їхніми архітектурно-будівельними особливостями і з неодноразовою їх перебудовою-забудовою в пізніший час. Це лише перший етап у дослідженні дерев'яної палацової архітектури, під час якого вивчають особливості їхнього топографічного розміщення, характер фундаментів і планів, датувальний і функціональний археологічний матеріал, реконструкцію архітектурну й історико-соціальну тощо. Але вже зараз можна говорити, що дерев'яні палацові комплекси характерні як для різних соціальних груп і категорій населення, так і для різних соціально-топографічних частин міста.

* У 1955 р. М. Каргер знайшов тут 250 плиток. У межах розкопу ми виявили чіткі сліди його траншеї. В 1977 р. В. Ауліх знайшов ще 151 плитку (141 квадратна і 10 трикутних). У 1995 р. ми виявили 82 плитки, а 1996 р. – ще 52.

1. *Головацкий Я.* Львовская русская епархия перед стомя лъты // Зоря галицкая. – Львовъ, 1860. – С. 258–264.
2. Літопис руський /за Іпатським списком переклав Л. Махновець. – К., 1990.
3. *Лукомський Ю., Петрик В.* Нові матеріали до відтворення елементів містобудівельної структури Галича XII–XIII ст. // Істор. та культурол. студії. – 2001. – Вип. 3. – С. 170–180.
4. *Раппопорт П. А.* Русская архитектура X–XIII вв. Археология СССР. Свод археологических источников. – Л., 1982. – Вып. Е1–47.
5. *Толочко П. П.* Древнерусский феодальный город. – К., 1989.
6. *Томенчук Б.* Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства // Галицько-Буковинський хронограф. – 1996. – №1. – С. 7–22.
7. *Томенчук Б.* Три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті нашої ери. – Київ; Львів, 1999. – С. 299–307.
8. *Томенчук Б.* Давній Галич в історії церкви (XII–поч. XVII ст.) // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія. – 2000. – Вип. 3 – С. 3–12.

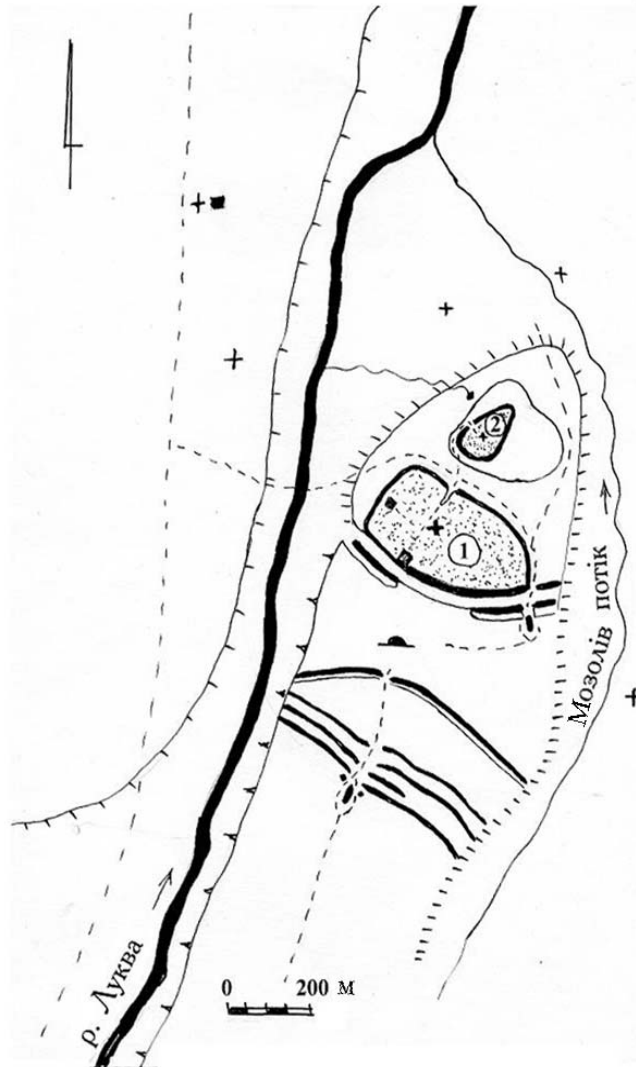

Рис. 1. Крилоське городище. Давній Галич:
1 – князівський двір; 2 – єпископський двір.

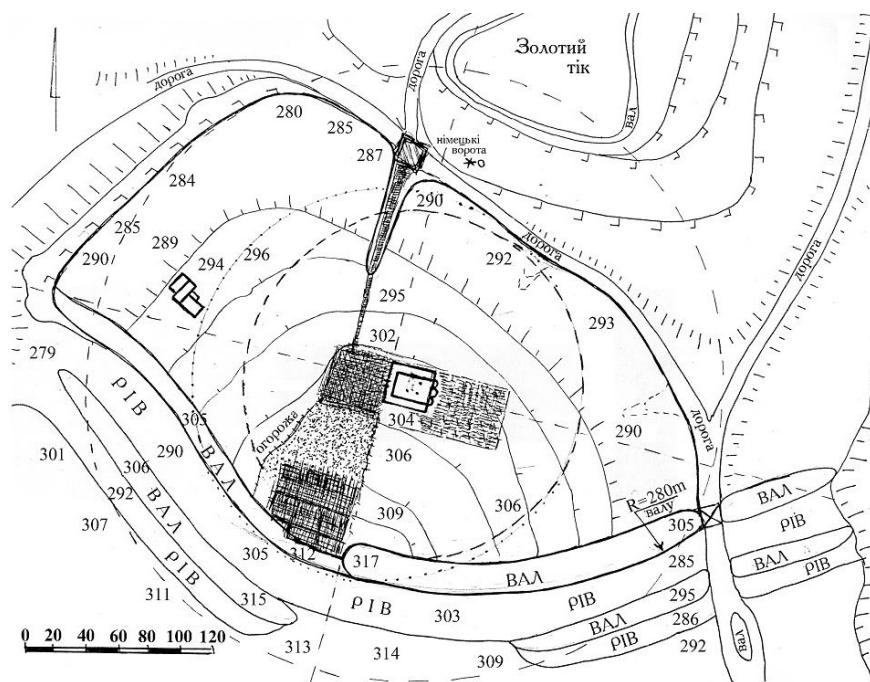

Рис. 2. Княжий двір давнього Галича.

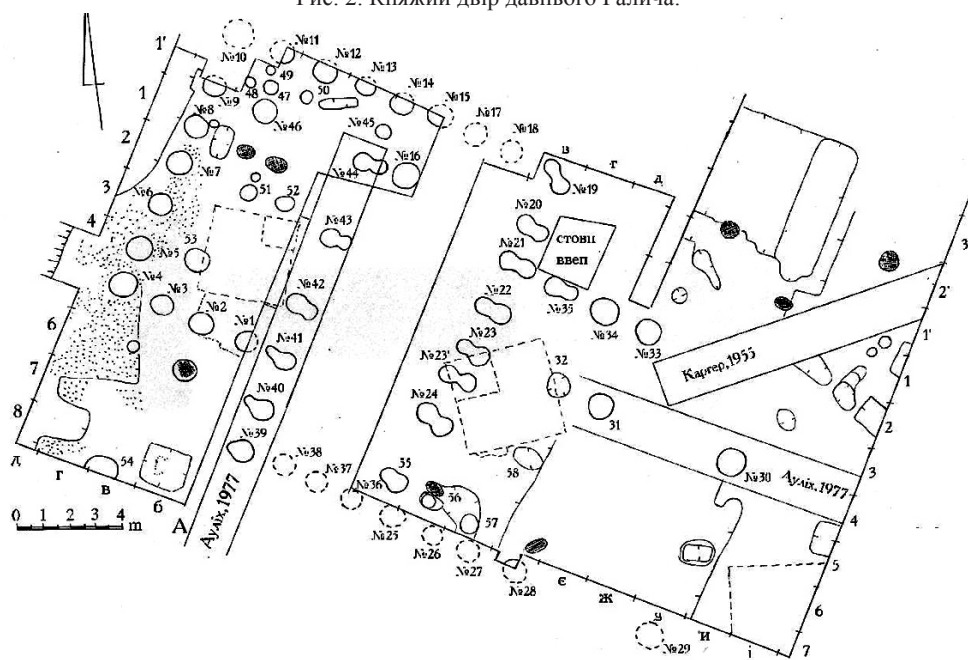

Рис. 3. Західний палацовий комплекс давнього Галича. Розкоп П. План.

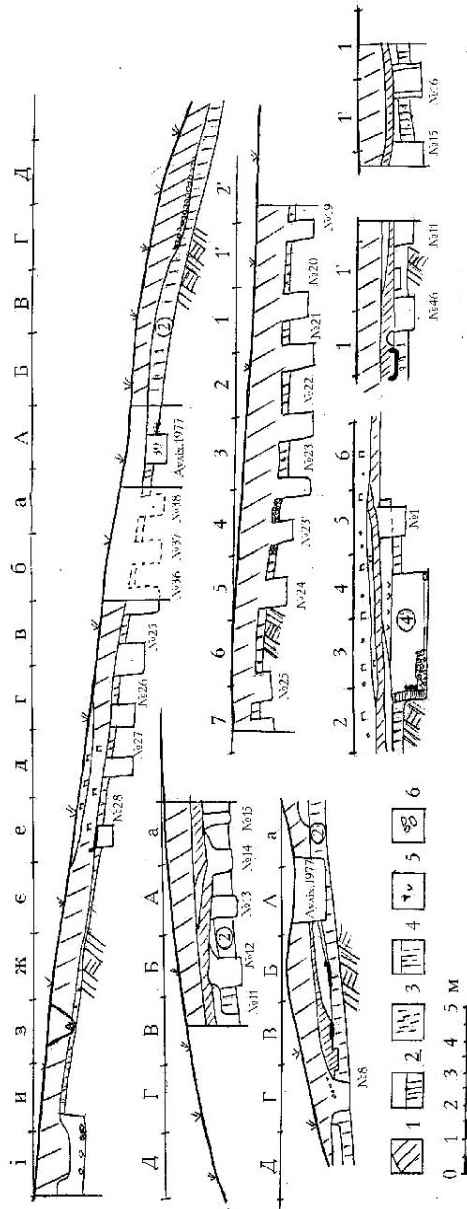

Рис. 4. Західний палацовий комплекс. Розкоп II. Стратиграфія:
 1 – культурний шар; 2 – передматерик; 3 – жовта глиняна підсіпка;
 4 – жовто-сіра ущільнена глина; 5 – кераміка, вугілля; 6 – каміння.

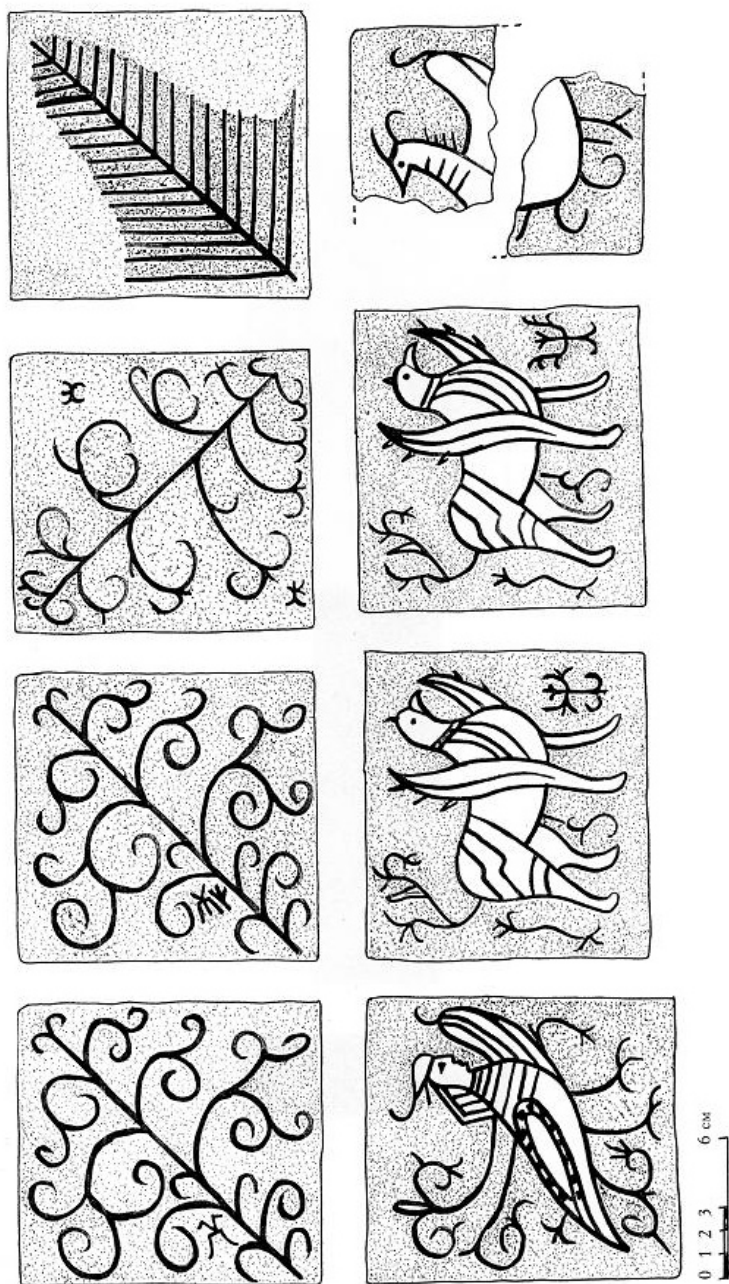

Рис. 5. Західний палацовий комплекс.
Керамічні полив'яні плитки з підлоги "тронного залу".

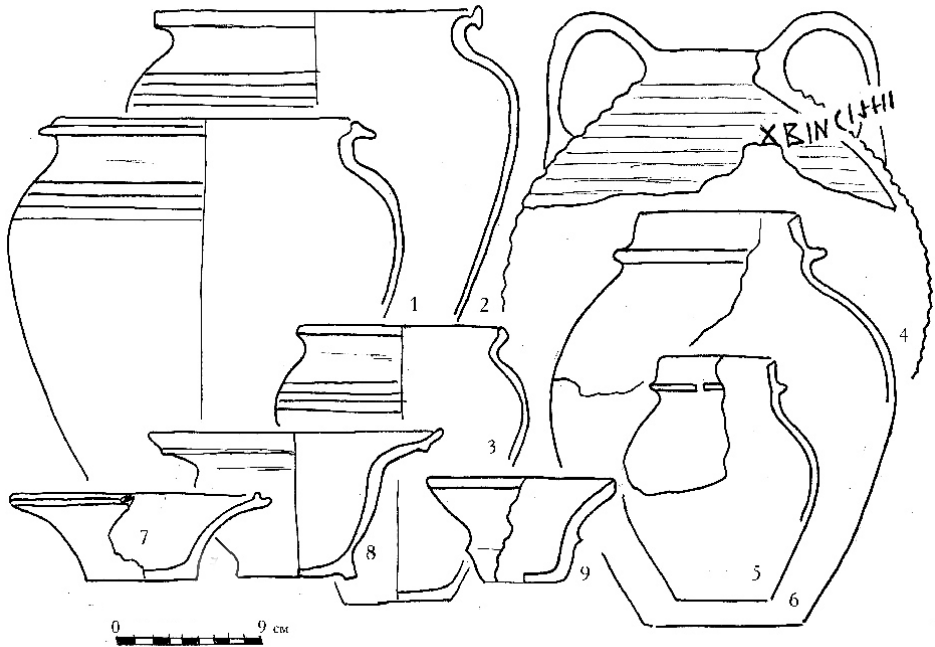

Рис. 6. Західний палацовий комплекс. Керамічний посуд:
1-3 – горщики; 4 – амфора; 5-6 – корчаги; 7-9 – миски.

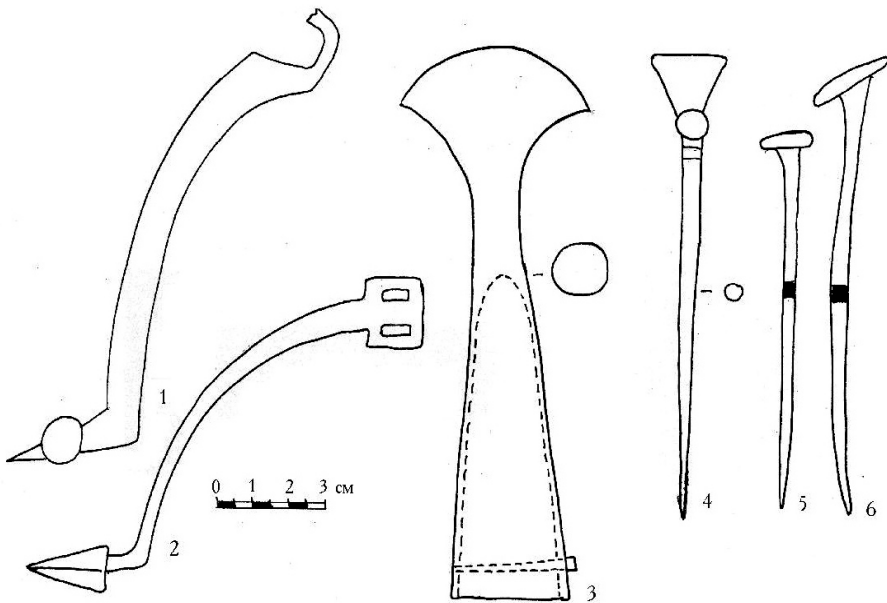

Рис. 7. Західний палацовий комплекс.
Залізні предмети: 1-3 – шпори; 4 – писало; 5-6 – цвяхи.

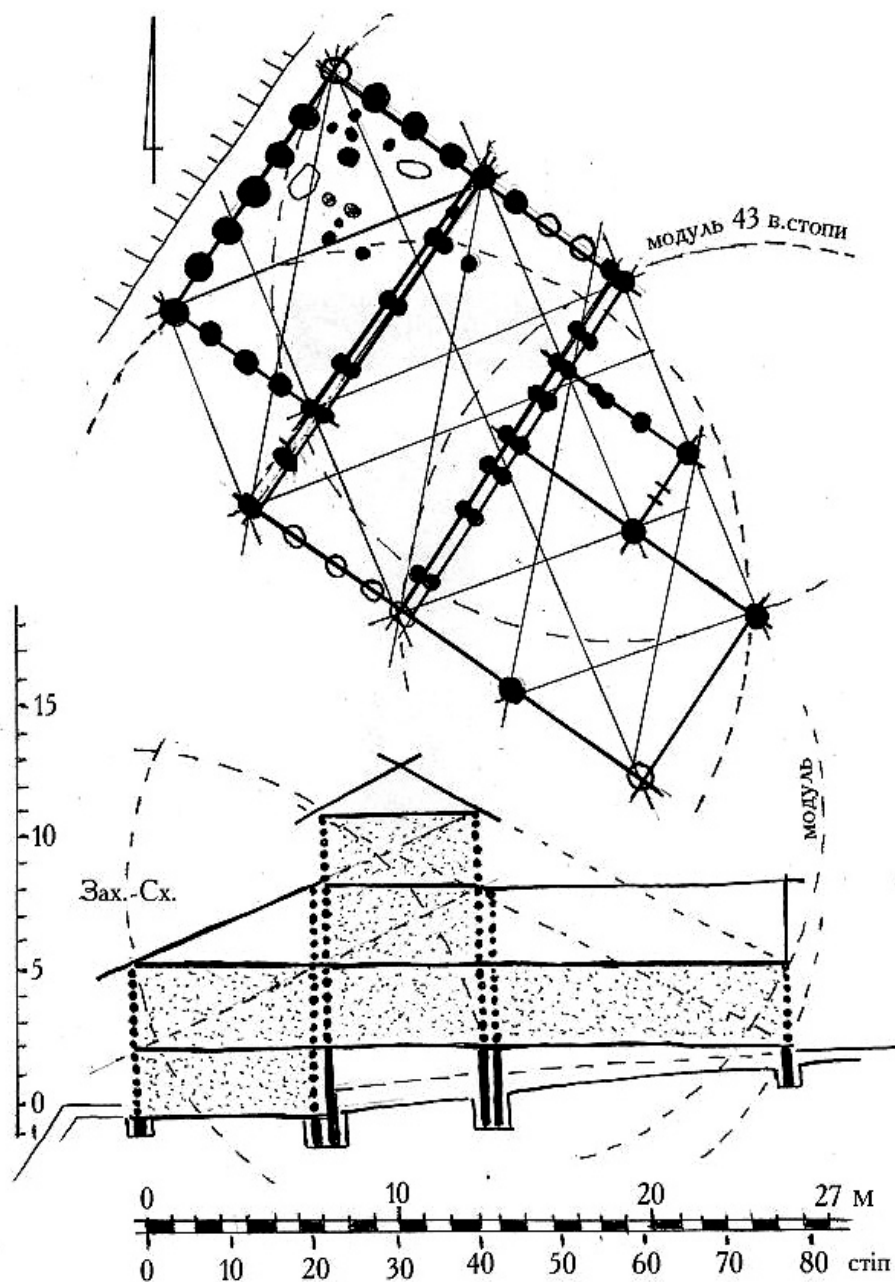

Рис. 8. Західний палацовий комплекс.
Варіант реконструкції плану і побудови.

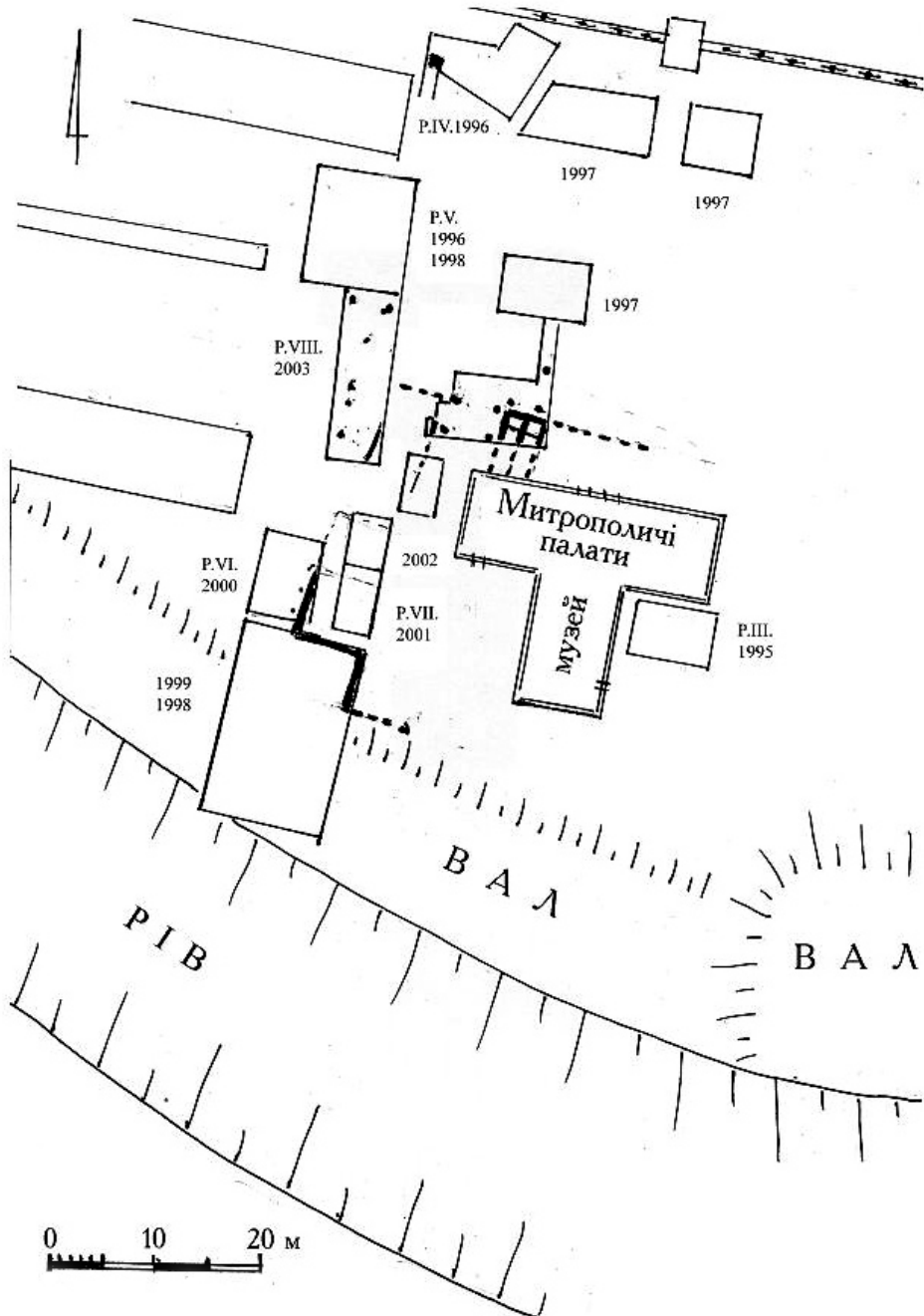

Рис. 9. Південний палацовий комплекс давнього Галича.
Ситуаційна схема розміщення розкопів.

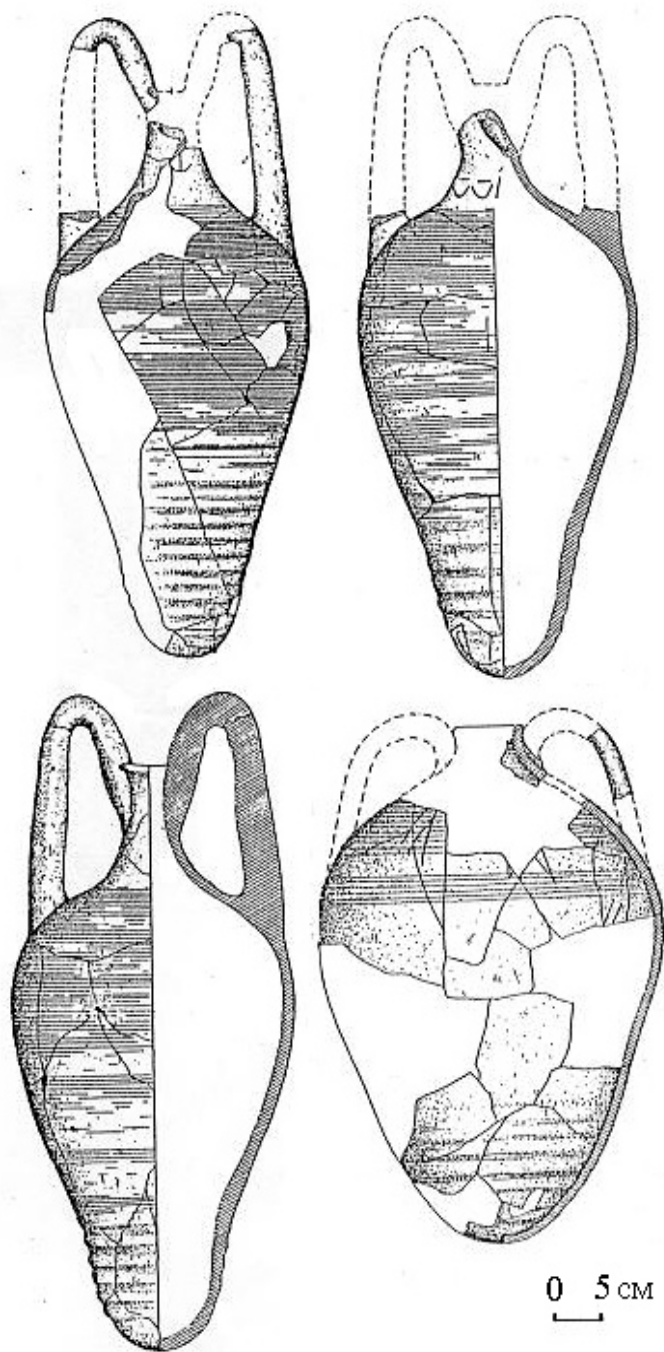

Рис. 10. Південний палацовий комплекс. Амфори з підвальних приміщень.

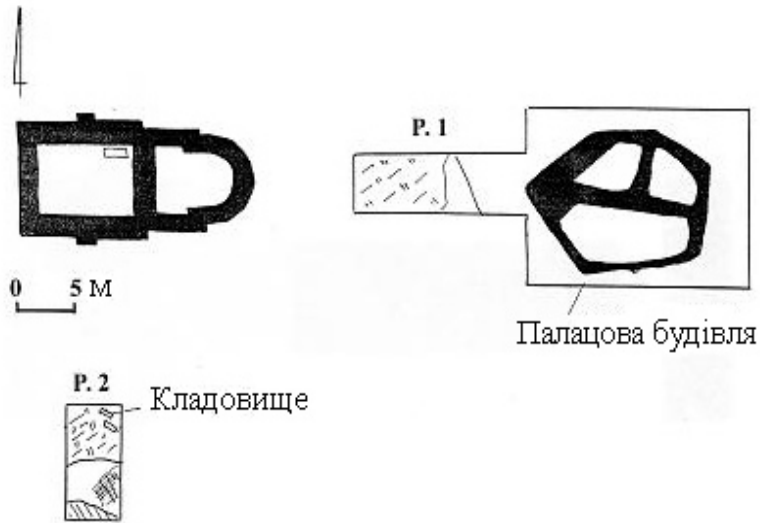

Рис. 11. Церковний палацовий комплекс (плеканія) на посаді давнього Галича поблизу церкви Благовіщення. Ситуаційний план.

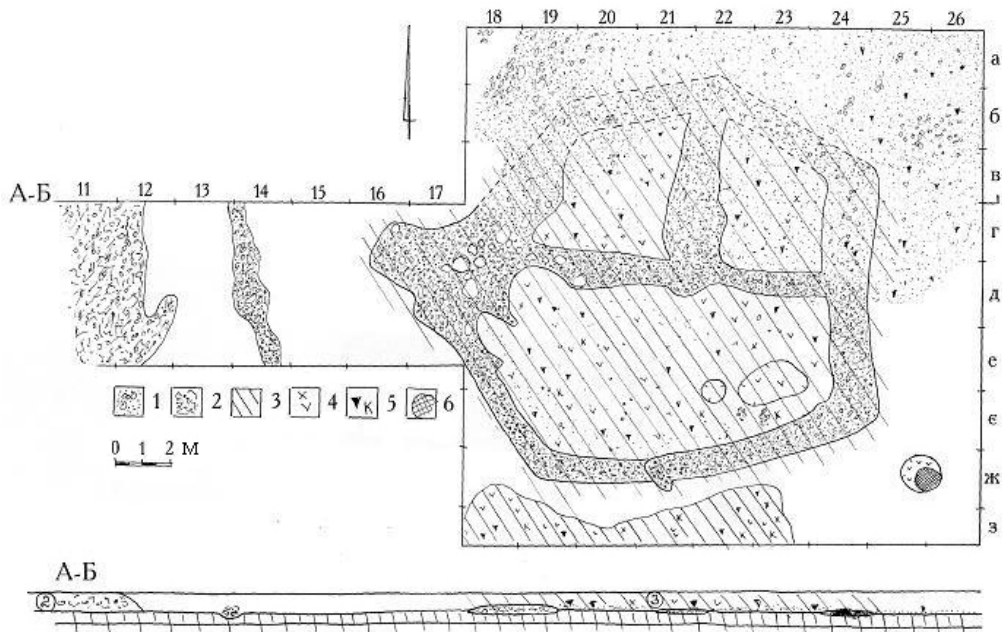

Рис. 12. Церковний комплекс. План розкопу та стратиграфія:
 1 – ріняковий камінь; 2 – вапняковий камінь; 3 – культурний шар;
 4 – глиняна обмазка, вугілля; 5 – кості; 6 – черинь вогнища.

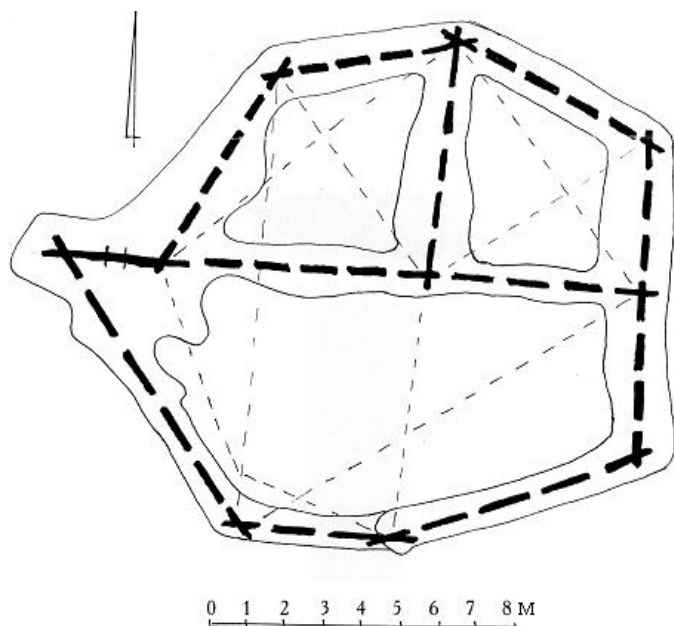

Рис. 13. Церковний палацовий комплекс. Варіант реконструкції плану.

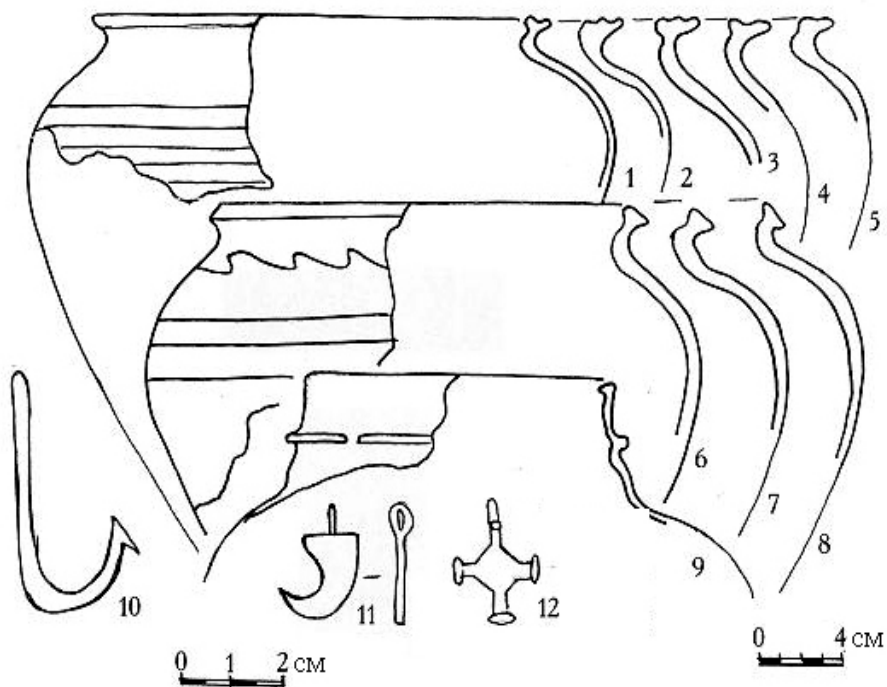

Рис. 14. Церковний палацовий комплекс. Таблиця знахідок: 1-8 – горщики; 9 – корчага; 10 – рибальський гачок; 11 – застібка для книги; 12 – натільний хрестик.

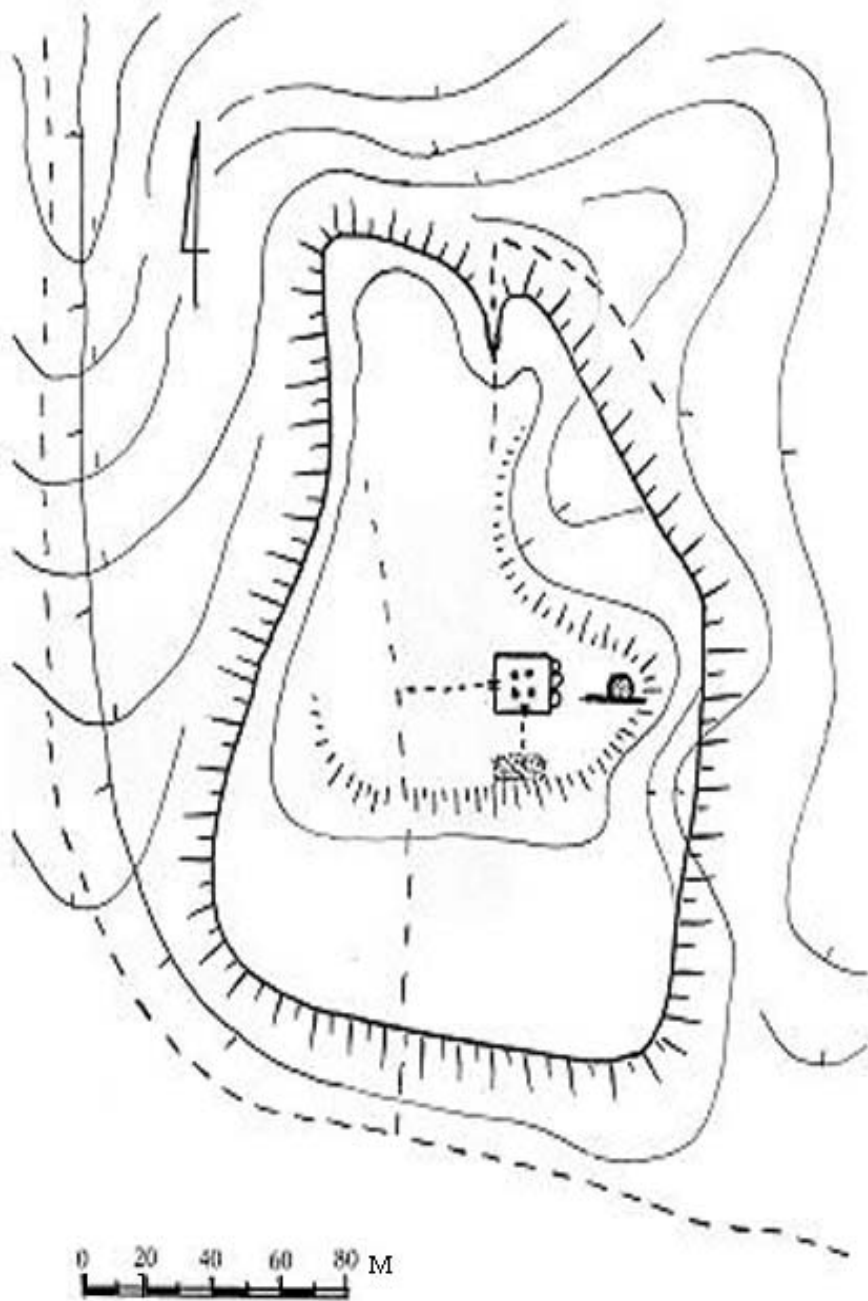

Рис. 15. Палацовий комплекс біля церкви Пантелеймона на княжому дворі Романовичів у давньому Галичі. План городища.

16. Палацовий комплекс біля церкви Пантелеймона.
Ситуаційний план.

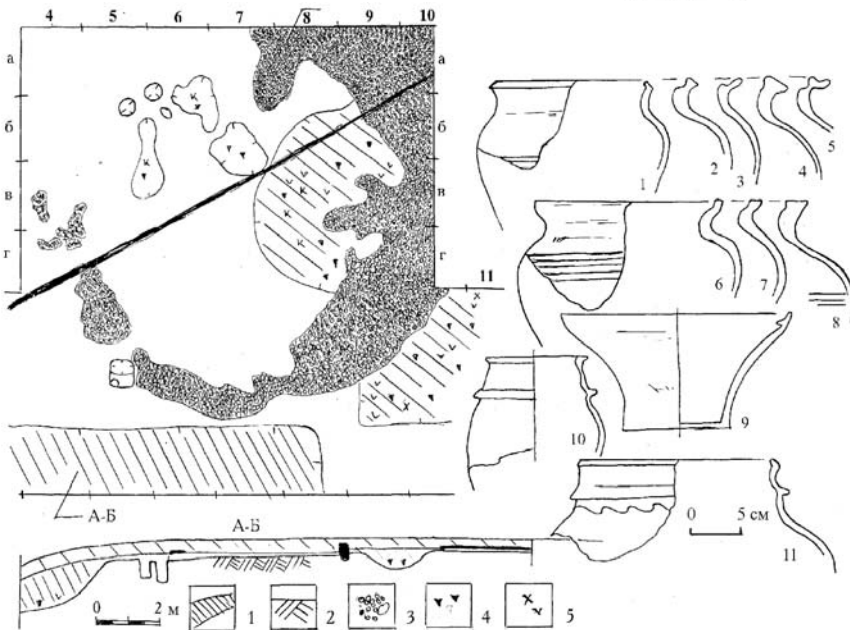
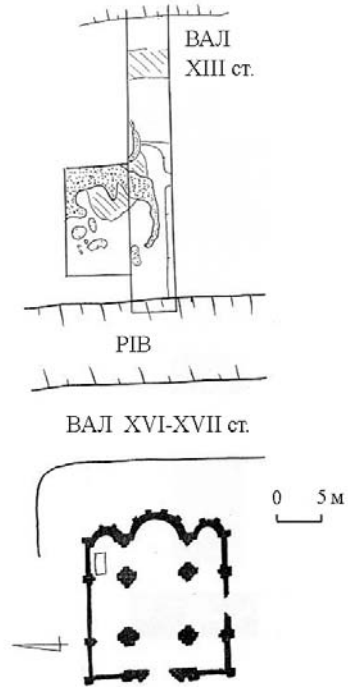

Рис. 17. Палацовий комплекс біля церкви Пантелеймона. План.

Стратиграфія: 1 – культурний шар; 2 – магерик; 3 – каміння; 4 – кераміка; 5 – вимазка; 6 – вуглики.

Таблиця знахідок: 1-8 – горщики; 9 – миска; 10-11 – корчаги.

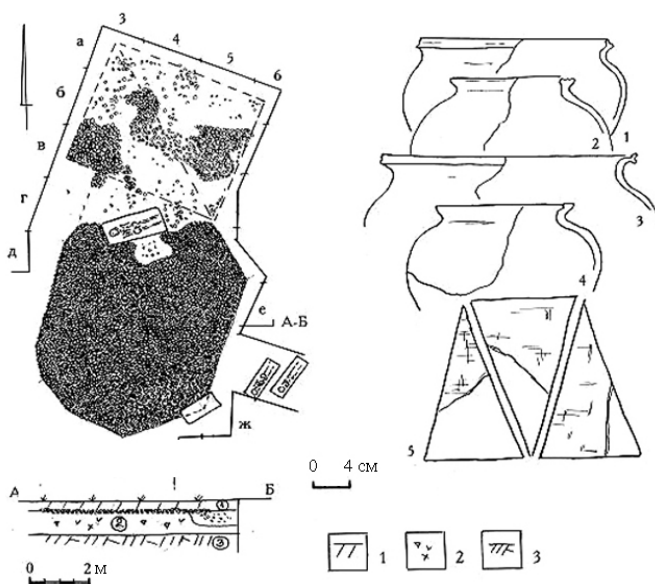

Рис. 18. Палацовий комплекс на городищі в Олешкові-Любківцях на Пруті. План. Стратиграфія: 1 – орний чорнозем; 2 – культурний шар; 3 – материк. Таблиця знахідок: 1–4 – горщики; 5 – долівкові плитки.

ARCHAEOLOGY OF WOODEN PALACE COMPLEXES OF PRINCELY HALYCH

Bohdan Tomenchuk, Volodymyr Baran

*Pre-Carpathian Vasyl Stefanyk National Pedagogical University
Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Archaeology*

The location and nature of wooden palace complexes is viewed against the background of the social and topographical structure of the central part of the Kyivan Rus city of Halych. It has been found out that “Halych palaces” belonged to different types of people (there are, for example, princely, episcopal and metropolical palaces, etc); they also differ chronologically (12th – 19th cc.). The principal historical stages of their development in the system of Krylos hillfort are provided. Special attention is given to the remnants of two palace complexes, i.e. Western and Southern, which can be interpreted as 12th-13th century princely palaces – back then Krylos hillfort was the central part of Halych and consisted of two parts, that is to say, the episcopal centre with a cathedral monastery (the district of Zolotyi Tik) and the prince’s court (the districts of Sobor, Stari Palatsy and Sad).

Key words: princely palaces, episcopal and metropolical palaces, the district of Sobor, the district of Stari Palatsy, the district of Sad, Krylos hillfort.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2007
Прийнята до друку 10.03.2007